
Bogdan Suceavă

A HIÁNYOK TÖRTÉNETE

AZ ELVESZETT KÉZIRATOKRÓL

Felkavaró Umberto Eco regényének, *A rózsza nevének* utolsó jelenete: a tűzvészben elpusztul a kolostor könyvtára, és vele együtt semmivé válik egy csomó egyedi kézirat is. *A rózsza nevet* nemes hipotézis ihlette, mégpedig az, hogy Arisztotelész *Poétikájának* második része a középkorban még megvolt, hogy ebből a nagyszerű kéziratból egyetlen példány maradt, és hogy ez egy olyan ember kezébe került, aki nem akarta, hogy a mester gondolatai a vígjátékról az utókorra hagyományozódjanak, és azt sem, hogy a kortársak kezébe kerüljenek, mintha a nevetés valamiféle járvány volna, mely a vesztébe vezetné a világot. Ez a felvetés alkalmat adott Umberto Ecónak arra, hogy totális regényt írjon, mely egyebek mellett finom humorral van megfűszerezve. Mondhatnánk, hogy *A rózsza neve* egy hiányból született, egy másik könyv hiányából, pontosabban abból a tényből, hogy Arisztotelész *Poétikájának* második része nem érte meg napjainkat.

Ami az Arisztotelész könyveit illeti, sajnos sokkal több elveszett, s egyes szerzők arra következtettek, hogy azok a kötetek, melyek tőle maradtak ránk, mindössze egyharmadát képviselik csak annak, amit valójában írt. Ha ez a feltevés igaz, akkor nagy a veszteség. Egyetlen példa: egy adott pillanatban Cicero Arisztotelész dialógusainak ékesszólását dicséri.¹ De hát milyen dialógusok? Írt volna Arisztotelész dialógusokat, olyan jellegűeket, mint amilyenek Platóntól maradtak ránk? Semmi ilyesmiről nem tudunk. Vagy egy másik példa: Arisztotelész könyve, melynek címe az volt, hogy *A püthagoreusokról*, elveszett.² Mi lehetett a lapjain? Bizonyára információkat tartalmazott Püthagorasz iskolájának filozófiájáról, ezen túl azonban csak spekulálhatunk. Vajon abban a könyvben volt valami Arisztotelésznek a matematika

¹ Richard E. Rubinstein hívja fel a figyelmet erre a hiányosságra az *Aristotle's children* című könyvben (Mariner Books, 2004).

² Arisztotelésznek ilyen könyvéről nem tudunk, csak a pitagoreusokra tett utalásairól – Egyed Péter szíves közlése.

iránti érdeklődéséből? A következőkben tehát spekuláljunk, mert ennek az esszének éppen ez a célja. Képzeljük el a mestert, amint a püthagoraszai számok paradox tulajdonságainak szenteli szövegét, például annak, hogy azon pozitív egész számok, amelyek alapján a $c^2 = a^2 + b^2$ egyenlet felírható, azokra az is igaz, hogy $(a^{2n+1} + b^{2n+1} + c^{2n+1})$ osztható $(a + b + c)$ -vel. Ez nem evidens tulajdonság. Valóban, datálhatunk-e egy ilyen állítást? Értelmes-e az a kérdés, hogy milyen történelmi időszakból származik egy feltevés? Az egész számok tulajdonságai szépek, de azt már nehezen garantálhatjuk, hogy újak is egyben. Például az a tulajdonság, hogy $(a^{2n+1} + b^{2n+1} + c^{2n+1})$ osztható $(a + b + c)$ -vel, amennyiben három pitagoreusi számról van szó, olyan probléma, melyet a Mathematics Magazine negyedévi szakfolyóirat egyik 2016-os számában olvashatunk. A szám itt van előttem az asztalon, amíg ezt írom, azt azonban nehéz garantálni, hogy egy ennyire jelentős tulajdonságot nem fedeztek fel már az aritmetika hajnalán, hogy nem jöttek rá valahol egy ókori görög tengerparton, hogy talán sohasem vetették papírra, sohasem regisztrálták valamelyik memóriáért felelős adatbázisunkba. Elképzelhető talán, hogy az olyan formulák, mint az, amelyet fentebb emlegettem, bekerültek Arisztotelésznek *A püthagoreusokról* szóló könyvébe? Vagy nem lehet, hogy ilyesmi lett volna benne? Talán valami mást tartalmazott volna, valami humán tudományt? A sztagirita tele volt meglepetésekkel, tiszta algebra is írhatott, bármilyen eredeti intellektuális erőfeszítésre képesnek tartjuk, mihelyt egy olyan mélyenszántó kötetet hagyott ránk, mint a *Kategóriák*. Miért ne foglalkozott volna a számelmélet kérdéseivel is? Abban az időben elég gyakran példálóztak a számszerűség eseteivel, az ókor több szerzője is egyedi eseteket hozott fel példaként. Vajon Arisztotelész maga is így írt? Vagy sokkal valószínűbb, hogy a filozófiai aspektusokra koncentrált, ahol nyilván sokkal világosabban kifejtett valamit, amit egyetlen pitagoreus sem tudott volna olyan tisztán elmondani? És félretéve most már az algebra előtti algebra kérdéseit, hogyan lehetséges, hogy egy olyan jelentős és egyben annyira kézenfekvő témáról írott tanulmány, mint amilyen a vígjáték, elveszzen? Vesszen hát el egy aritmetikai bizonyítás, ezt el tudjuk képzelni, de egy könyv a vígjátékról? Kései jóvátételként, azért, hogy betöltsük ezt a történelmi űrt, elmélázunk azon, amit Umberto Eco írt, egy regényen, mely erre a jóvátehetetlen veszteségre épült, az emberi faj könyv-nyomorúságára, hiszen ha feltennénk magunkban, hogy elkészítjük azoknak a jelentős könyveknek a listáját, melyeket a történelem során elvesztettek, az emberek igazi valójukban jelennének meg előttünk: olyan főemlősökként, akik tárgyakat hagynak el, ha nem szándékosan égetik el vagy pusztítják el

őket. Végző soron miért tűnik annyira relevánsnak az elveszett iratok története, annyira fontosnak, hogy az alábbiakban erről elmélkedünk? Talán azért, mert elég nehézséggel küszködünk általában is. És mert azok mellett a nehézségek mellett, melyekkel egyéneként viaskodunk, a legfontosabb kommunikációs forma, a könyv továbbadásában kudarcot vallunk. A történelem folyamán szépen összehajtogatott kéziratokat vagy szép kötésű könyveket vesztettünk el, és a hozzánk közelebbi időszakokban egész filmeket is, melyek már készen álltak, hogy Lumière úr varázsával tele mozikban forogassák őket. És éppen ez a kérdés: ugyan miben reménykedhetünk, ha a mi világunkban a szabály az igazság elkavarodása, azé az igazságé, melyet az ókorban felfedeztek, regisztráltak, papírra vetettek és újraírtak? Ha egybek mellett Arisztotelésznek a vígjátékról szóló könyvét is elvesztettük, mit remélhetünk a világunk emlékezetét illetően? Kapaszkodjunk egy reménysugárba, mégpedig abba, hogy Bergson könyve, *A nevetés* egy esetleges visszaszerezése Arisztotelész *Poétikája* második részének, ha nem csupán egy jelentős vigasz azért, hogy elveszett. Lehetséges-e vajon, hogy Bergson kötete egy elképzelhetetlen egybeesés révén fedje struktúrájában és gondolatosságában a *Poétika* elveszett részét? És hát ha tulajdonképpen éppen ez az a könyv, a szükségyszerűség paradox játékainak köszönhetően éppen ez? Talán nem teljes mértékben az, nem betűről betűre, hanem szellemében: olyan pótlás, mely kétezer év múlva jelent meg. Henri Bergson természetesen nem sejtette, hogy ilyen újraírást generálhatott két évezred távlatában. Talán igaz ez a hipotézis, hihetünk vajon egy ilyen varázslatos egybeesésben? Higgjuk el, hogy Henri Bergson eltöprengett ennek a lényegbevágó könyvészeti űrnek a létén, és olyan gondolatmenetet követett, mely minden passzust teljes mértékben szükségessé tett, az első sortól az utolsóig? És itt megjelenik egy jelentős eszme, mégpedig a „miért?” kérdése, mely örülten bonyolult erőfeszítésekbe csalogat, melynek köszönhetően elhívást érzünk, hogy újraírjunk egy elveszett könyvet, mert a világegyetem tökéletessége csorbul különben. Érezzük, hogy újra kell csinálnunk, ami nem egész. Ezt érezhette meg Bergson. Arisztotelész örökségét követve Nikos Kazantzakis Párizsba ment, hogy Bergsonnál tanuljon. Az űrből új diskurzus születik, kiegészítés ahhoz, ami lehetett volna. A hiány kéziratokat szül, ahogy a *Poétika* eltűnése megszülte *A rózsza nevet*. Ahogy egy olyan szerelmi történet, melyet nem éltünk meg soha, rávehet bennünket, hogy megrendítően hősiess tetteket kövessünk el, ugyanúgy egy szerző is elhatározhatja, hogy felélesszen egy olyan könyvet, mely valamikor létezett, és amely időközben elveszett. Ez talán nem egy szándékos cselekedet, de éppúgy le-

het nagyon is szándékos is. A szerző annyit tudhat csak, hogy az eredeti mű hiányzik, aztán kiindulhat ugyanabból a kérdésből, melyből az a valamikori alkotás, s az így születő könyv lépésről lépésre kövesse az előzőt, olykor évszázadok múlva. A szenvedély fellelkesít, és úgy érezzük, újra kell írunk az elveszett könyveket, s ezzel mintha csak azt tűznénk ki magunk elé, hogy az egész emberiség történetét felszínre hozzuk, újraalkossunk minden rangos eszmét, minden értékes gondolatot, mely elveszett, minden elégett, eltűnt, bezúzott, tengerbe vezett, a náci, az NKVD, a francóista gárdák, a kubai belügy vagy bárki más által elkobzott kéziratot, olyan rendszerek által, amelyek a történelem során szövegek ellen indított háborút, és ez nem elég, mert azt is látni szeretnénk, pontosan mi történt az elveszett könyvekkel, ahogy Umberto Eco is meg akarta tudni, mi történt Arisztotelész eltűnt kötetével. Különös nyugtalanság ez, nem igaz?

A mi szerencsénk az, hogy az emberi fajnak, a már említett hiányosságok mellett van egy nagyszerű erénye is, mégpedig egy furcsa képessége, hogy gondolatokat ismétljen, és ha ezt mondom, akkor nem valami közönséges plágiumra gondolok, melyet szerzője felelőssége teljes tudatában követett el, hanem arra a véletlenre, melynek során két ember egymástól függetlenül ugyanahhoz a szellemi konstrukcióhoz jut el, olykor egy időben, máskor több évszázados különbséggel, amikor a gondolat valóban szükségessé válik. És ez előfordulhat bizony. Megtörténhet, hogy X eljusson egy bizonyos következtetéshez, és Y-t ugyanahhoz vezessék a meglátásai, még hozzá ugyanakkor, mint X-et, és az egyik elvessen, míg a másik megmaradjon. Íme, itt az a történet, mely az 1848-as francia forradalom körül játszódott, amikor Jean Frédéric Frenet 1847. július 10-én megvédte doktori dolgozatát Toulouse-ban. A térgörbék geometriájáról szólt, s olyan eredeti észrevételeket tartalmazott, melyek elképesztő technológiai fejlődésre vezettek később, például ahhoz, hogy ma már repülőkkal utazunk, vagy hogy a digitális kütyük segítségével értelmezzük a világot, melyek pontosan megmondják, hol vagyunk egy adott pillanatban. Ilyen hasznos volt ez a felfedezés. A véletlen műve, hogy ugyanabban az időben Joseph Alfred Serret küldött egy levelet Liouville-nek, melybe beszerkesztette ugyanazokat a meglátásokat, még hozzá mint szerkesztői lábjegyzetet Gaspard Monge egy alapvető munkájának ötödik kiadásához. A végzet úgy döntött, hogy a darab két szereplője, Frenet és Serret ugyanahhoz a következtetéshez jutottak el ugyanabban az időben. És nagyon jelentős eredményekről beszélünk ám a geometria területén! Az elsőbbséget illető vita természetesen kitört. Itt egyáltalán nem fogunk utalni a körülményeire és a lefolyására. Tegyük fel azon-

ban a kérdést, mi lett volna, ha Frenet munkája elvész. Az idő szelleme akkor is megmentett volna, ha az eredeti kézirat nem marad fenn, mert az idő szelleme következtében Serret ugyanakkor fedezte fel ugyanazt. Akármilyen kíméletlennek tűnik is, amit levonunk, meglett volna Serret dolgozata, és a tudomány eszmetörténete semmiben nem szenvedett volna hiányt. Erre utalunk, amikor emlékeztetünk arra, hogy olykor az emberek megismétlődnek, és ez természetesen a mi javunkra szolgál, mert az ő akkori erőfeszítésük nélkül ma nem lenne GPS-ünk, és azt sem remélhetnénk, hogy felszállhatunk a kozmoszba. Sokkal kevésbé fontos, hogy ezek a gondolatok a nagy francia forradalom körüli időszakban konkretizálódtak, mint az, hogy valamiképpen annak az időnek a szelleme szülte őket, mert azoknak a gondolatoknak az ideje természetes módon 1850 körül kellett hogy eljőjön. Olyan technikai meglátások ezek, melyek megismétlődhetnek bizonyos intervallumokban, de egyáltalán nem egyértelmű, hogy ez ugyanígy áll egy versre is, és nem lehet igaz egy érzés, egy érzés esetében, melyet ma érezhetünk, holnapra viszont végleg elillanhat. Az ilyen szubjektív dolgok megismételhetetlenek, és megvan a maguk történelmi életkora, és hogy megőrizzük az értéküket, ahhoz a saját idejükben kell megszületniük. Stephen King azt mondja *Az írásról* című esszéjében, hogy ha idejében meg nem írsz egy regényt, fennáll a veszélye, hogy a szereplők hangja veszítsen a természetességéből. A hitelesnek tűnő párbeszédnek egy regény lényegi részét képezhetik, ezért fontos, hogy akkor rögzítsd a szereplők hangját, amikor az irodalmi információ friss és autentikus. Olyan hiány is van tehát, melyet egy projekt halogatása generál.

A halogatások veszélye nem elhanyagolandó. Azért is írunk, hogy értelmet adjunk egy pillanatnak, hogy életben tartsunk egy gondolatot, és ez a jelenség időfüggő. Egy projekt halogatása veszteséget generálhat, és egy hiánnyal lehet egyenértékű. Amikor irodalomról beszélünk, az egyetlen igazi tett a szó. A jelentős gondolatoknak megvan a maguk pillanata a történelem folyamatában. Például a relativitás elméletét bizonyára mindenképpen felfedezte volna valaki, bár nagy szerencsénk volt (mindannyiunknak) azaz, hogy 1905 csodálatos éve Albert Einsteinra köszöntött, és az ő akkori megvilágosodása segít abban, hogy jobban megértsük a világegyetem szerkezetét. Másfelől azonban a versek esetében a helyzet radikálisan különbözik. Egy örökre elvesztett vers mindig súlyos eset, nem tudjuk elképzelni, ugyan ki írhatná meg pont ugyanúgy, és ugyanabban a történelmi pillanatban. Ha egy olyan szám, mint a *Let It Be*, nem akkor születik meg, amikor megszületett, a világ jóval szegényebb lenne, és nem hiszem, hogy bármi-

lyen módon sikerült volna pótolnunk egy dalt, mely ilyen remekül megragadja az idő szellemét, annak a történelmi pillanatnak a hangulatát. És éppen a versek, a dalok, a humaniorák szubjektív szférájából hozzánk érkező dokumentumok képviselik a legjobban az identitásunkat és korunk szellemét. Hogy ezt az állítást alátámasszuk, idézzük fel az első kínai császár, a régi birodalom egyesítője, Csin Si Huang-ti jól ismert történetét. Ahogy a hódítások korszaka véget ért, Li Sze főminiszter azt tanácsolta neki, hogy a Csin királyság történelméről szólók kivételével minden történelmi krónikát égetessen el. És nem állt meg itt: azt beszéljük, hogy ugyancsak Li Sze azt tanácsolta, zárasson be száz filozófiai iskolát. A kérdés rendkívül kényes, mert a különbözőség ilyen eltörlése elválaszthatatlanul összefonódik Kína megalapításának politikai történetével, bennünket azonban nem a politikai aspektusok érdekelnek. És ha már ennyire figyelmesen követjük Arisztotelész *Poétikája* második részének az eltűnését, vajon nem kellene ama számtalan filozófiai iskola megsemmisítéséről is beszélnünk? Vajon igaz-e, hogy száz volt, ahogy azt Sze-Ma Csien állítja *A történetíró feljegyzéseiben*? Ebben az áll, hogy Li Sze azt javasolta a császárnak, hogy azoknak a kutatóknak a kivételével, akiknek engedélyük van ezeket a könyveket birtokolni, mindenki, aki a *Dalok könyvéről* vagy a *Su csingről* (az *Öt klasszikus* néven emlegetett konfuciánus kánon egyikéről) beszélget, vagy annak példányaival rendelkezik, illetve a „száz filozófus mondásaival” vitatkozik, végezzék ki nyilvánosan. A szándék az volt, hogy mindenki, aki arra használja a történelmet, hogy a múltat bírálja, azt végezzék ki, és ne egyedül, hanem egész háznépével. Minden hivatalos személy, akinek tudomására jutna valamilyen szabálytalanság, és nem cselekedne a törvénynek megfelelően, éppoly bűnös lenne, mint az, akit nem árult el. Aki harminc napon belül nem égette el a fentebb említett könyvek elkobzott példányaikat, azt büntetésül megbélyegzik, és kényszermunkára küldik északra, a Nagy Fal építésére. A szabály alól, folytatja Sze-Ma Csien, csak az orvostudományi, a jóslásról szóló és a földművelési könyvek képeznek kivételt. Egyszóval a történelem, a költészet és a filozófia a legveszedelmesebb tárgyak, ezek veszélyeztethetik a legkomolyabban a birodalom építményét. Ezek után már csak a kulturális tragédia dimenzióit és a veszteség elképesztő mértékét jegyezhetjük fel. Itt aztán természetesen száz vagy ezer olyan regény témája rejtőzhet, mint amilyen *A rózsza neve*. Arra gondolunk, hogy az irodalom küldetése az lenne, hogy felkutassa ezeket a megsemmisített tárnákat, elsősorban akkor, ha kényes témáról van szó, amelyet hosszan befolyásolt a hivatalos ideológia. De mi pótol-

hatná valaha az eredeti kulturális források elvesztését? A kínai nyelvben létezik egy szólás, melyet így lehetne lefordítani: „Égetni könyveket, temetni tudósokat.” Egy egész világnézet elpusztítására utalnak vele. Mert azt is beszéljük, hogy az első császár idején azok, akik próbáltak megmenteni az ókori Kína más kultúráinak nyelvén írott könyveket, valóban szörnyű sorsra jutottak. A könyveket elégették, és azokat, akik próbálták megmenteni őket, elevenen eltemették.

Eljött a pillanat, amikor el kellene beszélnem, hogyan váltam az eltűnt könyvek szenvedélyes kutatójává. Feltétlenül le kell írnom ezt a jelenetet. Meleg téli este volt, 1989 decemberének tragikus estéje, amikor a halál kasszált Bukarestben. Maga az egyszerű tény, hogy az utcán vagy, politikai aktusnak számított, vagy egy politikai aktus illúziójával ért fel. Szüntelenül automata gépfegyverek hangja hallatszott, és egy csomó ember oda rejtőzött, ahová csak tudott, a tömbházak gangjába, a zöldövezet tereire, a sáncokba. Nem tudtuk, honnan lőnek, de lőttek. A lövöldözés áldozatokat szedett. Változóban volt a világ, valódi tragédia tanúi lehettünk, a városunkat pedig kollektív neurózis szabdalta. Ott voltam éppen, ahol nem kellett volna lennem, ha a bőrömet jobban mentettem volna, mint amennyire az illúzióimat szerettem. Egy virággrupp mellett feküdtem valahol a Ion Cămpineanu utca környékén, Bukarest közepén, valahol ott, ahol manapság, 2017-ben, törvénytelen módon parkolnak a kocsik, és ronda reklámpannók emelkednek. Onnan, ahol elterültem a földön azon az 1989 decemberi estén, másokkal együtt tehetetlenül figyeltem, ahogy a Központi Egyetemi Könyvtár ég, Bukarest közepén áll lángokban, és senki nem tud tenni semmit. A Központi Egyetemi Könyvtárban levő köteteket az automata gépfegyverek sortúze gyújtotta meg – később állítólag ezt mondta valaki. Másvalaki azt állította, hogy még egy gránátot is dobtak oda. Számtalan szóbeszéd kapott szárnyra. Nem ismerem a tűzvész okát, de emlékszem, arra gondoltam: így égnek hát a könyvtárak. Így kellett leégnie az alexandriai könyvtárnak is. Húszéves voltam, és feltettem magamban, hogy eljutok a könyvtárig, valahogy segítek az oltásban, miközben körülöttem a katonaság láthatatlan célpontokra tüzelt. A katonáknak azt mondták, hogy ismeretlen származású terroristák lődöznek rájuk az épületek felső emeletéről. Nem tudtam továbbmenni, képtelen voltam elszaladni, a földön feküdtem, és így maradtam sokáig, amíg csak nem sikerült feltápászkodnom, és a pillanatnyi tűzszünetben visszavonultam egy olyan zónába, ahol már nem lőttek, előtte azonban még egyszer visszanéztem, és láttam, ahogy egy fekete füstfelhő emelkedik a téli ég felé. Így égnek a könyvtárak. A szemünk

előtt, kivédhetetlenül, úgy égnék, hogy semmiképpen sem olthatjuk el a tüzet, és a tűz egyedi példányokat emészthet el, olyan kéziratokat, melyeknek nincs másolatuk, személyes levéltárakat, dokumentumgyűjteményeket, melyeket a szerzőjük vagy a családjuk adományozott. Jóvátehetetlen veszteség.

Tényleg nem tudom, hogy 1989 decemberében a tűz elpusztított-e egyedi kéziratokat, de úgy képezem, hogy így kellett történnie akkor is, amikor a mongolok betörték Bagdadba, és mindent felgyújtottak, ami az útjukba került, a könyvtárat is. Ebben az esszében azokról a virágokról beszélnek, melyek bimbóznak, kivirágoznak, de senki nem ismeri meg valódi szépségüket, mert történik valami, és örökre eltűnnek. A hiányokról. Valójában, azt hiszem, általában az emberi fajról beszélünk, és azokról a pillanatokról, amikor leleplezi mindazt, ami jó és értékes benne: az emberiség tisztánlátásáról.

A fordításban nagy segítségemre volt Egyed Péter filozófus, Kassay Gábor matematikus és Kiss Marcell Kína-szakértő. Olyan aspektusokat világítottak meg, melyeket soha nem bogoztam volna ki. Segítőkézségükért köszönettel tartozom. – D. P.

DEMÉNY PÉTER fordítása